

Anglosaxiska & Karolingiska böcker

London Rare Books School
Institute of English Studies
University of London

Henning Hansen
19881104

Handledare: Henrik Horstbøll
BBHM04: Magisterkurs i bokhistoria
Temakurs: Handskriftshistoria (7,5 p)

Seminar 1: The Post-Roman World and Rise of the Insular Book

Föreläsare: Michelle Brown, professor i bokhistoria vid Institute for Advanced Studies, University of London.

De så kallade 'Insular books' omfattar alla böcker från Storbritannien, Irland och Skottland. Området har varit bebott sedan urminnes tider, och man har funnit spår av bosättningar på bland annat Orkneyöarna från omkring 3000 f. Kr. Under romartiden, då stora delen av Storbritannien var en romersk koloni befolkades landet av kelter. De religiösa ledarna var druider och dessa talade vanligen både grekiska och latin. Med germanerna kom runskriften till de brittiska öarna. På ett tidigt stadium (mellan år 100 och 300) kommer Kristendomen till de brittiska öarna.

Papyrus användes, liksom i övriga Romarriket, som huvudsakligt skrivmaterial fram till 300-talet, då det kom att ersättas av pergament. Kodexen utvecklades tidigt, omkring det första århundradet, men blev vanligt först under 300-talet. Kodexen hade många fördelar, men var knepig att skriva i efter att läggen bundits samman. De kristna tog tidigt till sig Kodexformen på böcker då det var lätt att hitta mellan olika bibeltexter. Ett berömt tidigt exempel är *Kodex Siniaticus*, som nu finns spridd på fyra bibliotek. Den berömda boken kan ha varit ett av de 50 exemplar som Kejsar Konstantin den store beställde. Påverkan från papyrusrullar är tydlig i tidiga kodices, likaså i *Kodex Siniaticus*. Boken är indelad i fyra spalter per sida, och liknar på så sätt papyrusrullarnas format. Ungefär samtidigt som pergamentet blev det vanligaste skrivmaterialet utvecklades fjäderpennan. Boken blev i kristna sammanhang tidigt ett mycket heligt objekt, och de utsmyckades ofta. Ett vackert exempel är en egyptisk evangeliebok daterad till 4-500-talet som har bevarade, dekorerade omslag som omsluter boken. Detta tyder på att boken redan tidigt använts som ett slags ikon, helig inte bara tack vare dess textuella innehåll. Ett annat tidigmedeltida exempel är the Golden Canon Tables i London som är impregnerad med bladguld (shell gold) av högsta klass. Flera mycket påkostade arbeten tillverkades under 6-700-talen i klostret på Lindisfarne, det mest kända exemplet är *Book of Kells*.

De luxuöst utformade och dekorerade heliga böckerna möter hård kritik, något som långt senare utmynnar i ikonoklasmen. Gregorius den store försvarar dock tidigt illustrerade texter, och kallar illustrationerna för de 'illiteratas läsning'. Efter romarrikets fall försöker starka inhemska krafter upprätthålla de romerska principerna om lag, ordning och juridiska system. Britannia faller dock så småningom sönder och övergår till småkungadömen, bland annat Umbrien, Wessex, Mercia m. fl. Pikterna drabbar de postromerska kungadömena hårt, men även de försöker i rustning och beväpning efterlikna sina forna romerska fiender. De mest lysande exemplen finns i gravlämningarna i Sutton Hoo.

Bokexempel:

Bede: *Historia Ecclesiastica* (700-talet)

Book of Kells (600-talets slut)

Evangelium från Lindisfarne (700-talet)

Seminar 2: Northumbrian and Southumbrian manuscripts, ca 600-850

Föreläsare: Michelle Brown, professor i bokhistoria vid Institute for Advanced Studies, University of London.

Pikterna bar kroppsmålning och ibland tatueringar i mönster. Liknande ornamentik återfinns ibland i bokverk från denna tid. *The Book of Dower* har innehållsmässiga likheter med bland annat Book of Kells, men har ornamentik som är inspirerad av pikternas konst och rustningar.

Irländska och engelska munkar bevarar den kristna traditionen ganska isolerat från kontinentaleuropeisk påverkan. Eremiter och avskilda kloster är viktiga för bevarandet av kristendomen och för bokframställningen, och den engelska kyrkan utvecklas lite bort från den romerska. Bland annat tar man så småningom fel på datumen för påsk. Det ytterst betydelsefulla klostret Lindisfarne grundas år 635 av munkar från Iona. Missionären Columba är ytterst betydelsefull munk och omvänder många hedningar. Han dör år 597. Columba omvände de fattigaste först. Augustinus kom under 600-talet till de brittiska öarna, och Augustinerna omvänder till skillnad från Columba, de högsta i samhället först. Den engelska kyrkan, som nu blivit en viktig kristen enhet, står vid ett vägskäl; ska man fortsätta utvecklas själv eller ska man stärka banden till Rom?

De standardiserade romerska skrivstilarna, med Kapitalis Romanis, Rustika och Uncialer förföll efter romarrikets fall. Redan Hieronymus ska ha klagat över att de romerska uncialerna tog för mycket plats, och att texten var det centrala. Det dekorativa fick inte ta överhanden.

The Book of Kells skrevs vid det tidigare omnämnda klostret på Lindisfarne. Den skrevs under 700-talets början, men har en senare explicit från 950-talet på volymens sista blad. Där finns detaljerade upplysningar om vilka munkar som preparerat pergamentet, skrivit boken, bundit den samt utfört stenarbete på bandet. Boken är skriven på engelska, och de urgamla mönster och illustrationerna i boken tyder på att den kan ha använts även för illiterata. Efter expliciten på sista sidan finns en samtida, nyligen upptäckt (av Michelle Brown!) dikt, som är den äldsta kända dikten skriven på engelska.

The Lindisfarne Gospels är även den en betydelsefull bok. Den skrevs i en omvälvande tid, och dess levnadsöde har varit dramatiskt. Vikingarna härjade tidigt, och Lindisfarne fick utstå ett av vikingarnas första plundringståg. Vid ett av vikingarnas besök stals volymen och de juvelbeprydda pärmarna slets av, inlagan slängdes däremot i ett närliggande dike och kunde på så sätt räddas. Innehållsmässigt kan Lindisfarne Gospels vara inspirerad av en äldre bok skriven i Neapel. Lindisfarne Gospels är intressant av flera anledningar. Det är den äldsta boken som skrivare har använt sig av blypenna (300 år innan det blev vanligt i övriga Europa), något som har underlättat arbetet med att göra komplexa och detaljerade mönster och illustrationer. Man har kalkerat illustrationer i boken, så vissa mönster är återkommande. Man beräknar att det behövts cirka 200 kalvskinn till bokens pergament. Det är pergament av mycket hög kvalitet, nästan helt utan hål, och man beräknar därför att garvaren valt de 200 av cirka 800 möjliga skinn, tagna av ettåriga kalvar. Boken är illustrerad i cirka 90 olika färger och är illuminerad i

både bladguld och shell gold. Boken är, anmärkningsvärt nog, gjord av bara en person. Den är inte fullbordad, något som styrker teorin att det är en persons "Opus Dei".

En annan betydelsefull bok är ett exemplar av Johannesevangeliet som tillhört det engelska helgonet Cuthbert. Boken begravdes tillsammans med Cuthbert och är idag västvärldens äldsta bevarade bokband (från 600-talets slut). Böckerna från Lindisfarne är ofta illustrerade, och mönstren är inspirerade av såväl romersk såväl som persisk och bysantinsk konst.

Pandecter, med alla bibeltexter i en volym, var väldigt ovanliga innan 1200-talet. Ett exempel är *Kodex Amiaticus*, skriven före år 716. Den engelske historikern, munken och författaren Bede var förmodligen mycket betydelsefull för bevarandet av äldre engelska texter. Han kallas ibland för Englands Cassiodorus och skänkte förutom *Kodex Amiaticus* flera volymer till påven. Man trodde länge av volymerna var tillverkade i Medelhavsområdet då de var gjorda med så tydliga kopplingar i utseende till romarriket.

Utformningen av irländska kors inspirerades under 800-talet av Karl den stores karolingiska minuskler.

Bonifacius använde vackra böcker i sitt arbete att omvända hedningar.

Den vittinspirerade smältdegelaktiga illustrationsskolan som man möter i Lindisfarne Gospels, Lichfield Gospels m. fl. brukar kallas för the Anglo-Carolingian style.

Bokexempel:

- Book of Kells
- Lindisfarne Gospels
- Gospels of St Cuthbert
- The MacGregor Gospels
- Kodex Amiaticus
- Kodex Argenteus
- Lichfield Gospels

Seminar 3: Introduction. Book Production in Frankish Gaul.

Föreläsare: Rosamond McKitterick, professor i medeltidshistoria vid Cambridge University.

Inför romarrikets fall hade makthavarna i Rom förlorat allt mer intresse för de romerska kolonierna och man lade istället allt fokus på maktspelet i Rom. Sedan 200-talet hade "barbariska" krigsherrar och trupper fått allt större betydelse och del av den romerska maktapparaten. Under 300-talet sönderföll imperiet i Öst- och Västrom och år 406 faller Västrom. De germanska och frankiska lokala ledarna finns dock kvar och fortsätter i de romerska spåren. Man har bland annat hittat krigare som är begravda i hednisk stil men med romerska hedersbetygelser, rustningar o.s.v. Den merovingiska kungaätten blir en stark maktfaktor, med kungar som Clovis och Childrik. Så småningom besitter de hela

Gallien. Dynastin konverterar under 500-talet till kristendomen och har täta band till kyrkan. Under Karl den store (Charlemagne) expanderar riket, så det år 814 omfattar nästan hela Västeuropa.

Ända sedan 100-talet har det funnits kloster i Gallien, men dessa baserades ej på lärdom och bokproduktion förekom knappt. Bokproduktionen ökar senare, då man försöker sprida kristendomen. De olika klosterordnarna använder och producerar böcker i varierande grad. Med företrädare som Columbanus och Willibroard växer en stark klosterverksamhet med bokproduktion fram i England. En stor del av de böcker som produceras på kontinenten kan vara skapade av engelska skrivare. Bokstavsanalyser pekar nämligen på att skrivarna i många fall var engelskspråkiga.

Under 700-talet finns över 500 kloster i Europa.

Under ett av sina omvändningsförsök hos hedningar i norra Tyskland attackeras Bonifacius av en barbar. Han värjer sig för ett hugg med ett svärd med en bok. Boken fick en djup skåra och finns idag att beskåda i Fulda. Det andra hugget fällde dock Bonifacius som dog på platsen.

Det allmänna talspråket i Gallien var latin. Med redan under denna tid hade språket "förfallit" och börjat utvecklas till de moderna romanska språken. När Bonifacius skulle läsa trosbekännelsen på latin för några franker förstod de inte vad han sade. I Tyskland däremot var talspråket tyska, men man skrev på latin. Även om långt ifrån alla dåtidens européer hade tillgång till böcker så mötte man dagligen inskriptioner på latin i alla forna romerska städer i inskriptioner på byggnader och monument.

Det fanns tre övergripande bokstavstyper i den postromerska skriften:

CAPITALIS:

1. Rustics (I formella böcker. Vanligast i antika texter, ovanliga efter 500-talet).
2. Square.
3. Capitalis Monumentalis.

UNCIAL / HALVUNCAL: Inspirerad av capitalis. Vanligast i kristna böcker.

KURSIV: Vanligast i informella texter. Använd ofta till böcker.

De olika stilarna existerade parallellt med varandra, men avlöstes av andra på olika tidpunkter.

För *Kodex Amiatina*, en italiensk pandect, krävdes 410 kalvskinn. Det finns ingen tidigmedeltida manual för framställning av böcker. Den äldsta är från 1100-talet. Byzantiska källor tyder på att det tog cirka ett år att framställa färdigt pergament. Den omständliga processen gjorde att man ofta valde att återanvända gammalt pergament. Professionella pergamenthandlare sålde sannolikt både nytt och begagnat pergament. McKitterick framhäver att även de mest påkostade faksimilutgåvor sällan kan ge den sanna känslan av pergament. Produktionen kan inte återupprepas exakt, då man inte har samtida manualer till hjälp.

Bokexempel:

- Kodex Amiatina
- Bobbio Missal (Paris BnF lat. 13246)
- Tours Eugippius (Paris, BnF n.a. lat. 1575)
- Missale Gothicum (Vat. reg. lat. 317)
- Gelasian Sacramentary (BAV reg. lat. 316)
- Jerome, Chronicon Oxford Auct. T. II and Leiden, Universiteitsbibliotheek Voss lat. Q110
- Livy Vienna, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 15
- Lucca, Biblioteca capitolare 490

Seminar 4: Carolingian minuscule and scriptoria.

Föreläsare: Rosamond McKitterick, professor i medeltidshistoria vid Cambridge University.

I äldre, postantika manuskript, var det ovanligt med mellanrum mellan orden. Det blev dock vanligare när bokproduktionen intensifierades. På så sätt blev de lättare för skrivare som inte var latinkunniga. Den Karolingiska minuskeln har en lång utvecklingshistoria. Den deriverades från den romerska halvuncialen, och finns i ett otal versioner.

Karl den store var mycket noga med att hans skrivare skulle arbeta med källkritik, och mycket arbete lades på att de "bästa" versionerna av böckerna skulle kopieras och räddas till eftervärlden. Många karolingiska manuskript har detaljerade upplysningar om tillverkningsort och -datum. Antalet handskrifter växte betydligt under Karl den stores tid, och man betraktar den ofta som en brytpunkt i bokhistorien.

Det finns många olika sätt att datera manuskript. Karolingiska manuskript är som sagt tacksamt nog ofta daterade. Den Karolingiska minuskeln kan fungera som ungefärlig datering, likaså jämförelser mellan daterade och odaterade manuskript, likaså stavning, interpunktion, bokstavsstil, läggens ordning och signering, marginalanteckningar m.m. B. Bishop var ytterst skicklig på att datera äldre handskrifter. Han hade fotografiskt minne och kunde på så sätt jämföra med alla tidigare handskrifter han sett. The Court's School of Charlemagne bestod av skrivare som, på okänd ort, skrev enbart för Karl den store. Äldre handskrifter är vanligen ytterst svårtdaterade och det är nästan omöjligt att rekonstruera deras fullständiga produktions- och provenienshistoria. McKitterick: "If you want certainty, go into modern history!". Karl den store värnade inte i första hand om att hans böcker skulle vara estetiskt tilltalande och uniforma (i fråga om minuskler o.s.v.) utan att de skulle vara så ursprungliga som möjligt - "pure texts". På vissa håll, till exempel i Tours, utvecklade man egna versioner av den Karolingiska minuskeln.

Den karolingiska bokproduktionen brukar till stor del kännetecknas av den karolingiska minuskeln. Bokstavstypen hade en lång utvecklingshistoria, som brukar

indelas i flera faser. Den karolingiska bokproduktionen ägde rum på ett antal olika platser, och varje fas präglas av dess tillverkningsort.

1. Pre-karolingiska minuskeln (i Neustria, Alemannia, Bavaria, St Gallen, Freising)
2. Fas 1, cirka 780-820 (i Corbie, St Denis, Salzburg, Lorsch, the 'Court School' [okänd plats])
3. Fas 2, cirka 820-870 (i Reims, Tours, Auxerre, Cologne, Fleury, St Amand, St Gallen)
4. Fas 3, sen karolingisk bokproduktion.

Några versioner fungerade som *Exemplar* vid framställning av ytterligare kopior. Ett sådant exempel är Bibeln med kommentarer av Alcuin av York, som framställdes för Karl den store, och fick vara förlaga för många andra biblar. Karl den store skickade ut dessa "auktoriserade" biblar till biskopsdömen i hela sitt rike. Typer av böcker som var efterfrågade var bland annat altarböcker för högläsning, mässböcker, teologiska verk av bland annat Alcuin och Bede, språkböcker, grammatikor, historiska texter, juridiska och medicinska arbeten. De första privatpersoner som ägde böcker var välvärdande adelsmän och kungliga, och de ägde i de flesta fall bara en eller ett par böcker. Ofta rörde det sig om personliga andaktsböcker, *Livres d'Heures*.

Klostret och kyrkan utgjorde navet för bokproduktion, men redan under tidigmedeltid började sekulära yrkesmän ('lay scribes') arbeta med bokproduktion. Så gott som all undervisning skedde i kyrkans regi, men långt ifrån de som utbildades där valde en kyrklig yrkesbana. En del av dessa kan ha arbetat som just professionella, sekulära skrivare. De flesta kloster producerade böcker i första hand för eget bruk. Ett par kända undantag, där man tillverkade böcker för export, var klostren i Tours och Monte Cassino. Även vid de kloster som hade en omfattande framställning av böcker upptog bokproduktionen endast en mindre del av munkarnas tid. Munkarnas dagar var ofta planerade i detalj, med böner, måltider och arbete på fasta tider. Ofta ägnade kunde den enskilde munken därför endast ägna kortare tid åt skrivandet. Bokframställningen syftade inte till att vara vinstgivande på något sätt, utan det rörde sig om heligt arbete, som skulle främja klostrets teologiska utveckling. För de professionella skrivarna var bokframställningen ett arbete som vilket som helst annat, och de arbetade heltid med bokframställningen.

Delar av bokproduktion var mycket kostbar. Pergamentet tog lång tid att framställa och var dyrt, såvida man inte valde att använda sig av begagnat. Svart bläck var förhållandevis billigt, och flera olika recept förekom. Något som däremot kunde vara mycket kostbart, och som sade mycket om vilken budget en viss bok haft vid produktionen, var färgerna. En del färg framställdes av mineraler eller växtdelar som var ytterst svårt att framställa, eller som fick transporteras långa vägar. Ett känt exempel är en viss, hett eftertraktad blå färg, som framställdes av en sten vid namn Lapis Lazulis. Den kunde endast utvinnas på en speciell plats i dagens Iran, och var i färdig format lika kostbar som guld. Theôfilus skrev en bok om färg under 1100-talet, som är den äldsta kända källan. Under lång tid fick skrivarna själva blanda till sin färg, något som senare övertogs av miniatyristerna och illuminatörerna.

Bokexempel:

- Chelles: the Gelasian Sacramentary (BAV reg.lat. 316)
- Court School: the Lorsch Gospels and the Dagulf Psalter Vienna ONB Cod. 1861)
- The Tours corpus (E. K. Rand, the scripts of Tours) and Livy
- Cologne manuscripts (Jones, The script of Cologne and website of Cologne Dombibliothek)
- St Germain des Prés: the Stuttgart Psalter
- Auxerre: The Leiden Jerome
- Metz: the Drogo Sacramentary
- Charles the Bold's Court School: the Metz Sacramentary (Paris BnF lat 1141)
- Salzburg the Hexameron
- Salzburg, Verbrüderungsbuch St Peter Archiv HS A1
- Remiremont: the Liber memorialis
- St Gallen: Antiphonary and the St Gallen Codices sangallenses website
- Trier: Trier Apocalypse (Trier Stadtbibliothek 31)

Seminar 5: Carolingian books and Carolingian libraries.

Föreläsare: Rosamond McKitterick, professor i medeltidshistoria vid Cambridge University.

De flesta av de karolingiska arbetena har försvunnit under årens lopp. Stora hot har varit reformationen, 30-årskriget, Napoleon, WWI och WWII. Kungamakten drog i många fall in kyrkornas manuskript. I det katolska Europa har biblioteken bevarats i högre grad. Ägandet av böckerna har förändrats radikalt. De äldre bevarade kyrko- och klosterbiblioteken tillhör idag vanligen offentliga eller nationella bibliotek. Många böckers proveniens kan spåras långt tillbaka. En hel del böcker kom dock ut på marknaden och såldes av och till privatpersoner. Det finns inga fullständiga kataloger bevarade över de äldsta kända medeltidsbiblioteken. Det närmsta är två kortfattade förteckningar, som anger böckernas värde, över biblioteken i Würzburg och St Gallen. Den största kända samlingen ska ha varit den i Ricenaux, med cirka 400 volymer. Det som finns är äldre biografier över vad klosterbibliotek och liknande rekommenderades att ha, till exempel Hieronymus och Cassiodorus boklistor. En del kloster specialiserade sig på vissa områden, och klostren förefaller ha haft en god uppfattning om de andra klostrens bokbestånd. Det finns en bokförteckning som vissa har gissat är över Karl den stores bibliotek, men det är långt ifrån säkert. St Gallens bibliotek är troligtvis det enda medeltida biblioteket som någorlunda väl skulle kunna rekonstrueras, mycket tack vare de över 800 donationsbrev som finns bevarade i stadsarkivet.

Bokexempel:

- The Würzburg library list (Oxford, Bodleian Library Laud misc. 126)
- The Lorsch library catalogues (BAV pal. Lat. 1877)
- The St Gallen library catalogue, St Gallen Stiftsbibliothek MS 728
- The Reichenau library catalogue, ed. P. Lehmann.

Lunch-lecture

Föreläsare: Simon Eliot, professor i bokhistoria vid School of Advanced Study, University of London.

Bokhistorians "sexy subject" är just nu Läsningens historia. Boksäljandets historia ligger längre ner i popularitet. I London finns en intressant bokhandelshistoria. James Lackington hade vid 1700-talets slut ett trevåningsantikvariat, som kallades för "Temple of the Muses". Queen Annes traktat om boktryckerierna skapade turbulens på bokmarknaden. Vid 1700-talets slut, då folk tröttnat på Shakespeare, började man skriva nya romaner. Den moderna bokhandeln började ta form, med förläggare och boksäljare. Kommersiella lånebibliotek kombinerades ofta med antikvariatsverkamhet; "nobody wants to have 90 % of your stock locked up". Men för de flesta var det ett hårt liv: "The normal stop of career for a bookshop is bankruptcy". Andrahandsbokhandeln är relativt utforskad. Smith, bokhandlare och förläggare under 1700-talets slut, experimenterade med böcker i tågagnar, 'railway bookstores'. Man började lägga allt mer fokus på böckernas omslag. Man gjorde dem i grälla färger eller med spännande bilder, och ofta hade deras motiv inte mycket med böckernas innehåll att göra.

Seminar 6: The transmission of knowledge and learning from antiquity

Föreläsare: Rosamond McKitterick, professor i medeltidshistoria vid Cambridge University.

Flera av de karolingiska böckerna är de enda kända bevarade avskrifterna av flera betydande klassiska verk. Det postromerska samhället levde kvar i den karolingiska sfären. Ofta användes arkitekturen och skönlitteratur som berättare av historien. Det kristna samhället präglades av de romerska lämningarna och litteraturen. Kristna texter ger också inblickar i det romerska samhället. Läroböcker, vetenskapliga arbeten, matematiska och astronomiska verk överfördes till Karolingiska manuskript. De flesta *exemplars* är från 400-talet (få från 300-talet har överlevt). Wigbod, en av Karl den stores män, sände på uppdrag av Karl den store ut ett dekret om att man skulle hålla utkik efter antika manuskript i hela det frankiska riket. Hincmar arbetade även han för Karl den store, med att kopiera urgamla texter.

Ibland är yngre manuskript bättre källor än äldre, som inte blivit lika textkritiskt granskade. I en 800-talshandskrift av Amianus Marcellinus fattas till exempel meningar,

som i senare utgåvor har fyllts i. Författare som hölls högt under Karl den stores ledning var bland andra Tacitus, Sallus, Cicero och Caesar. Detta återspeglades i arbetet som lades ner på manuskripten. Latinet förädlades ofta och gjordes mer 'antikt'. Ciceros latin var den bästa – världens bästa latin, ansåg man.

Den kristna kyrkan förändrades kraftigt under 300-talet. Det rådde stor oenighet om treenigheten; vissa ansåg att Gud och Kristus var samma, andra ansåg att de var fader och son. Vissa tidiga kristna goter hölls för att vara hedningar eftersom deras kristenhet hade förändrats på så många punkter. Redan på 300-talet delades kyrkan upp i de ortodoxa och de oortodoxa.

Isidors *Etymologiae* är av de böcker som finns bevarade i flest exemplar från medeltiden. Över 300 tidigmedeltida exemplar finns bevarade.

Rom var under antiken en tvåspråkig stad, både grekiska och latin talades av samhällets ledare. Ännu under 500-talet var tvåspråkigheten vanlig i Rom och Konstantinopel. Ju längre västerut man kom i riket, ju färre var det dock som talade grekiska. En hel del texter översattes redan under antiken från grekiska till latin, men det stora arbetet gjordes av arabiska översättare.

"Copying a manuscript doesn't actually mean that anybody has read them". I vissa handskrifter ser man anteckningar i marginalerna gjorda med stylus (utan bläck!) eller i bläck. Dessa är ofta från 800-talet eller senare och är inte sällan skrivna på nationalspråken. Dessa kommentarer är bevis för att texterna lästes. Många tidigmedeltida författare, t.ex. Bede, förefaller ha haft mycket god kännedom om antika texter.

I juridiken förenades kyrkan och det sekulära samhället. Medeltidens undervisning i ämnet stödde sig på antika författares texter, till exempel Justinianus. Under 500-talet skapades 'The Theodosian Law', som är en syntes av goters, lombarders och antika lagar. Den har romerska förebilder, men innehåller är till stor del nytt.

Bokexempel:

- Tacitus (Florence, Biblioteca Laurentiana 68 I)
- Lucretius quadratus (Leiden, Universiteitsbibliotheek Voss. Lat. Q. 94) and oblongus (Leiden, Universiteits Bibliotheek Voss. Lat. F. 30)
- Jerome, Chronicon (Oxford, Bodleian Library Auct T. II and Leiden Q. 110)
- Description of Roman saints' shrines (Vienna ONB 795)
- Notitae regionum (Vienna ONB 162)
- Lucca, Biblioteca capitolare 490
- Laon, Bibliothèque municipale 468 and Servius
- Berlin, Diez B. Sant. 66 and grammars.

Seminar 7: The Carolingian contribution: emulation and innovation

Föreläsare: Rosamond McKitterick, professor i medeltidshistoria vid Cambridge University.

7-800-talet innebar ett uppsving för samlande, läsande och fortlevnad av texter. Kopierandet av texter systematiserades och utvecklades. Karl den Store knöt till sig många av samtidens främsta författare och forskare, och han var mycket handlingskraftig. Många nya biskopssäten grundades vid denna tid, och i mångt och mycket var denna tid en första Renässans, men den har aldrig benämnts som en sådan.

Karl den stores skrivare var måna om att hålla en hög källkritisk nivå. Man ville hitta ursprungliga original och göra standardiserade utgåvor. Texterna bearbetades och "purifierades" runtom i riket. I detta arbete ingick också att utveckla en enhetlig romersk-frankisk mässbok. Under Karl den store skapades också en enhetlig kanonisk lag ('Canon law'). Man producerade även nya texter under Karl den store, det rörde sig inte enkom om reproduktioner. Under Karl den stores ledning blossade den infekterade debatten upp om huruvida det var hädiskt eller heligt att dyrka ikoner (Ikonoklasmen), som ytterligare ökade splittringen mellan Östrom och det frankiska riket.

Den anglosaxiska kulturen påverkade den karolingiska kulturen mycket, men det är oklart hur pass omfattande påverkan var åt det andra hållet.

Under 800-talet börjar man för första gången nedteckna noter. Det är ett försök att nedteckna den romerska liturgin. Seden att nedteckna krönikor och annaler växer fram under det Karolingiska styret, och många Karolingiska böcker innehåller sådana. Andra typer av texter som också blir vanliga är historiska, kyrkohistoriska och en del i det närmaste encyklopediska. Ett spännande sorts bok är *Libri memoriale* som innehåller omfattande förteckningar över levande och döda. Den mest omfattande rymmer över 40 000 namn. Karolingerna verkar också ha nedtecknat muntliga germanska berättelser och översatt dem till latin, åtminstone de de fann intressanta.

Korrespondensen mellan påvarna och de frankiska kungarna tros ha varit omfattande, men det finns så vitt man vet inga bevarade brev från denna.

Karl den stores skrivare förefaller ha varit välutbildade och kunniga i flera språk. En del tyckte om att utsmycka sina manuskript med bilder, geometriska figurer, ordstäv, rim och bilder i mikroskriptur.

Bokexempel:

- Lorsch annals (Vienna ONB 515)
- Codex carolinus (Vienna ONB 449)
- Sacramentary fragment (ONB cod 958)
- Drogo Sacramentary (Paris BnF lat. 9428)
- Salzburg St Peter's Archiv A1 (Confraternity book)
- Liber memorialis of Remiremont (Rome, Biblioteca angelica MS 10)
- Alcuin's letters (ONB cod 795)
- Stuttgart Psalter (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, biblia folio 23)

- Sacramentary of Metz (Paris, BnF lat. 1141)
- Lorsch Gospels (Alba Julia Roumania, Biblioteca Documentara Batthyáneum R.II.1 + Rome BAV pal. Lat 50)
- Antiphonary of St Gallen (St Gallen Stiftsbibliothek MS 390)
- Liber de laudibus sanctae crucis (Vienna ONB Cod. 652)
- Professbuch der Abtei St Gallen (St Gallen Stiftsarchiv, Cod class. 1.cist.C./B56)

Seminar 8: Session at British Library

Föreläsare: Rosamond McKitterick, professor i medeltidshistoria vid Cambridge University.

Undersökta manuskript:

- **Add 11854 Epistulae Pauli.** (tidigt 700-tal)
- **Add 11878 Gregory Moralia in Job.** (Luxeuil-stil, 800-tal).
- **Add 16605 Sacramentary.** (800-talets tredje kvartal. Praktverk, illuminerad och bitvis skriven på purpurpergament).
- **Add 16974 Chronica.** (1100-tal).
- **Arundel 375 Gesta regum francorum.** (Boken författad 787, detta exemplar från 800-talet)
- **Cotton Caligula A XV Jerome, De viris illustribus.** (815, skriven i East Francia. Från British Museum).
- **Cotton Vespasian B. VI. Bede, De ratione temporum.** (800-talets andra kvartal, av flera olika skrivare).
- **Harley 2736 Cicero, De Oratore.** (tidigt 700-tal, av skrivaren Lupius)
- **Harley 4980 Augustine, Alcuin, Bede.** (700-tal, troligtvis skriven i Corbie, för Karl den Stores kusin som var abbot där).
- **Harley 5792 Glossary** (Greek-Latin) (700-talets mitt)

Seminar 9: Alfred to Ælfric

Föreläsare: Jane Roberts, professor emeritus i anglosaxiska vid King's College i London.

Att anglosaxiska böcker är skrivna på engelska är mycket ovanligt. Det förekommer i viss mån i gloss eller i slutkommentarer. När det väl används är det ofta uppblandad med olika latinska former. Det finns så gott som inga exempel på engelska i handskrifter från år 800-875, det finns dock både äldre och yngre exempel. Praktfulla böcker skrivna på engelska förekommer över huvud taget inte från denna tid.

De tre "urengelska" tecknen är:

þ = "Thorn"
ð = "Eth"
P = "Wyn"

Utöver dessa finns sex stycken latinska "saxoniska" bokstäver.

Kung Alfred hade ett samlingsband med engelska dikter, som han alltid bar med sig. Denna bok fanns kvar till 1100-talet, då den tyvärr förkom. Kung Alfred var mån om att latinet skulle råda i England, med det finns uppgifter som tyder på att Alfred översatte Psaltaren till engelska. Äldsta psaltaren på engelska som finns bevarad är dock från 1100-talet.

Till skillnad från latinet satte man ofta mellanrum mellan orden när man skrev på engelska. Detta gör det ofta lättinterpreterat. De flesta medeltida handskrifterna på engelska är på Mercia-engelska, som brukades av bland annat Bede. De flesta äldsta exemplen (från Kung Alfreds tid och innan) är dock skrivna på anglosaxisk engelska, och några är skrivna på västanglosaxiska. Kung Alfreds släktingar dog en efter en efter strider mot vikingarna, som från år 855 började övervintra i Storbritannien.

En stor del av de äldsta manuskripten är importerade från kontinenten, speciellt de som skulle vara särskilt praktfulla. Med tiden började även engelska användas till vackrare böcker. I flera av de Wessexska handskrifterna (som nästan enbart är skrivna på engelska) finns det samtida kommentarer på engelska.

Seminar 10: Later Anglo-Saxon illuminated manuscripts

Föreläsare: Jane Roberts, professor emeritus i anglosaxiska vid King's College i London & Michelle Brown, professor i bokhistoria vid Institute for Advanced Studies, University of London.

De tidigaste verken som skrevs på engelska enbart var ofta liturgiska verk, och de äldsta är från 1000- och 1100-talen. Böcker betraktades inte som dyrbarheter av alla. Ett känt exempel är *Book of Kells*, som stals av vikingar under en räd under 800-talet. Boken förvarades i en förgylld och ädelstensbeprydd ask. Asken fördes med av vikingarna, men boken slängdes i ett dike i närheten. Eller så var det rent av så att bokens kristna innehåll gjorde den oönskad av vikingarna.

Under 900-talets slut assimilerades invånarna i Danelagen i kristendomen. Vikingarnas herravälde över England satte relativt lite prägel på handskrifterna. Det finns enstaka exempel på runskrifter i samtida engelska handskrifter "Tyr var här", en del daterade med till exempel "i Kung Alfreds 24:e år".

En hel del av handskrifterna från denna tid har använts ceremoniellt och haft så kallade "Treasure bindings". Dessa har dock i så gott som alla fall förkommit, och handskrifterna som bevarats till idag är med få undantag bundna i 17- och 1800-talsband. Det äldsta bevarade bokbandet är ett ganska enkelt skinnband från 600-talet (*St Cuthbert's Gospels*).

Under 900-talet blev det allt vanligare med illustrationer i den engelska böckerna. Man inspirerades både av den karolingiska och den ottomanska bokproduktionen och man experimenterade med olika färger och tekniker. Man anar också en framväxande bibliofil tendens hos vissa i kyrkan. Biskopen Benedictus av Ethelwald hade en fantastisk bok med ackantusdekorationer och vackra teckningar och illumineringar, som bara han själv fick läsa ur. Det är ibland svårt att säga om det är karolingerna som inspirerat anglosaxarna, eller om det har varit tvärtom.

Vid 900-talets slut användes den karolingiska minuskeln till skrifter på latin, och den anglosaxiska minuskeln, en variant på den insulära skriften, användes främst till skrifter på folkspråken. Harley 2904 (British Library) från 900-talets slut är ett praktfullt exempel på hur stilarna kunde användas. Större delen av texten är skriven med karolingisk minuskel, en del kommentarer i insulärskrift och alla rubriker i uncialskrift. Under tidigt 1000-tal fick man i Canterbury nys om att det producerades utomordentligt vackra böcker i Reims i Frankrike, och man började därför att kopiera böcker därifrån. Det främsta exemplet är The Harley Psalter, med vackra, finstilta illustrationer och högklassig kalligrafi. Bland annat avbildas måltider och kläder. Citat Jane Roberts: "Drinking horns were excellent, you couldn't put them down!". The Harley Psalter (Harley 603) är en avskrift av The Utrecht Psalter. Man studerade förlagan noggrant och delade upp den i lägg. Trots detta tog det över 100 år att färdigställa kopian.

Illustrationer i böcker på folkspråken förekom mycket sällan, och i så fall oftast av lägre kvalitet. Mycket har förkommit under årens gång. Det äldsta bevarade exemplet av Beowulf är till exempel från 900-talet, men texten nedtecknades troligtvis redan under 700-talets början. Likaså är en av de äldsta kända engelska sångsamlingarna från relativt sent datum, 1000-talets mitt. Skrivaren Endvi Basan, verksam i Chartres under 1100-talet förefaller ha varit en av tidens mest efterfrågade mästerskrivare, och han var föregångare till medeltidens "lay scribes". MS Cotton Tiberius (700-talet) innehåller den äldsta kända världskartan. Bayeux-tapeten är kanske sydd av engelska nunnor, efter Battle of Hastings år 1066.

Seminar 11: Anglo-Saxon manuscripts, session at the British Library

Föreläsare: Jane Roberts, professor emeritus i anglosaxiska vid King's College i London & Michelle Brown, professor i bokhistoria vid Institute for Advanced Studies, University of London.

Undersökta manuskript:

- **Cotton Tiberius A. XIV.** Bede, *Historia ecclesiastica*. Tidigt 700-tal. Har omfattande brännskador och har blivit uppfordrad på pappersark under 1800-talet. Lättläst och med tydliga ordmellanrum. Kan ha tillhört Alcuin of Yorks bibliotek (som ska ha omfattat 2 500 volymer!).
- **Harley 2965. Book of Nunnanminster** (Mercia or S. England, prov. Winchester Nun.) Från 800-talets början, troligtvis skriven av och för nunnor. Har tillhört Alfreds av Wessex (the Great) hustru.
- **Additional 47967.** *Orosius*. Från 900-talet. På engelska. Ombunden under 1500-talet, men originalpärmarna från 900-talet har bevarats.
- **Royal 12D. s.x. Med., Winchester.** Bald's *Leechbook*. Läkarbok från 900-talets mitt. Skriven nästan fullständigt på engelska. Innehåller en del magi och endast undantagsvis text på latin.
- **Royal 13A. XV S. x.ex. [G. Med.] prob. Worcester.** Felix, *Vita Guthlaci*. Bok om helgon från 900-talet. Skriven av två skrivare, med karolingisk minuskel. Enkla färglagda anfanger. Förlaga till två kända avskrifter. Har tillhört Langley, Earl av Oxford.
- **Harley 585.** *Herbal*, etc. Bruksbok i litet format med recept, läkemedel och förbannelser, blandat skrivet på engelska och latin. Yngsta anteckningarna är från 1200-talet. Har tillhört en boksamlade kvinna på 1500-talet och Langley, Earl av Oxford.
- **Cotton Julius E.** (prov. Bury St Edmunds). *Sermons*, etc. Innehåller berättelser om helgons liv, och korta bibeltexter. På engelska. Troligtvis Ælfrics översättning. Innehåller Wulfstans berättelser om hedniska (antika och germanska) helgons liv.
- **Cotton Vitellius.** (prov. Canterbury CC?). *Herbal*.
- **Arundel 155.** (prov. Canterbury). *Eadui Psalter* (roman psalter with glossed prayers). Praktbok från år 1030. Översållad med miniatyrer och illumineringar. Försättsblad med tidigmedeltida, handskrivet exlibris. Innehåller kalender, som använts av församlingen ända till 1500-talet. Innehåller flera helsidesillumineringar. Kan vara inspirerad av Utrecht-psaltaren.
- **Cotton Tiberius A. III** (prov. Canterbury). *Rule of St Benedict, Regularis concordia* etc. Liten bok med illumineringar och teckningar. Skriven på latin, med enstaka kommentarer på engelska. Uppfordrad på papper. Har tillhört Robert Cotton.
- **Cotton Claudius.** (prov. Wintney). *Wintney Rule*, etc. Sent exempel på en lärobok för Benediktinerorden. Skriven på tidigmodern engelska av en munk, för nunnor. Stilen nästan gotisk på handstilen. Tvåspaltig.

Seminar 12: Old English and the Book: translation and composition

Föreläsare: Jane Roberts, professor emeritus i anglosaxiska vid King's College i London

Böcker var kungars, furstars och kyrkans egendom. Codex Laurens var ett presentexemplar som gavs av kung Athelstane till ett franskt kloster. Boken illuminerades med ett porträtt av kungen och återkom så småningom till England som gåva till kungens änka drottning Æthelred. Flera kungar var också inblandade i bokproduktion. Det sägs att kung Alfred den store (av Wessex) översatte psaltaren från latin till engelska. Alfreds bror Ælfric översatte Anglo-krönikan till latin och gav den till sin kusin i Frankrike. Ælfric översatte även Exodus från latin till engelska, men det var inte utan kval han översatte det heligaste till gemene mans språk. Han gjorde överläggningar med Æthelwood och skrev till honom när arbetet var klart: "After this, I dare not turn any books from Latin into English".

Det var ytterst få som ägde böcker, och bibliotek existerade inte i dagens mening, med ett undantag: Alcuin av Yorks mytomspunna bibliotek. Kung Alfred den store ska dock ha haft en kista med böcker. De långt vanligaste böckerna var psaltare och böneböcker och enstaka andra bibeltexter. Psaltarböcker kunde vara mycket individuellt utformade och innehöll ibland testamenten och andra dokument av ekonomiskt slag.

Att de få som ägde böcker kunde läsa, är långt ifrån säkert. Prins Guthlac av Crowland lärde sig till exempel bokstäver först vid 24 års ålder

Mycket av de äldsta engelska skrifterna är skrivna på rim. En del är utan tvekan vad vi idag skulle kalla för dikter, men det fanns en allmän uppfattning om att det var lättare att ta till sig och minnas texter som rimmade. En äldre benämning på sådana "dikter" är "rhythmical prose".

En speciell bok är The Exeter Book från 900-talet. Den innehåller två böcker, Exeter och Lambeth. De är skrivna av en och samma skrivare. Han har ibland använt sig av halvuncialer, ibland av karolingisk minuskel. Det speciella med de två böckerna är att skrivaren inkorporerat runskrift i texten. The Vicellus Book är full av dikter på engelska och har undersökts flitigt. En del tror att den tillhört en biskop, andra att den tillhört ett Benediktinerkloster och vem författaren är är omtvistat. Under 1600-talet tillskrevs boken Cædmon, men Alexander Pope, som undersökte boken under 1700-talet, ifrågasatte med rätta detta. Boken innehåller bibeltexter som förefaller vara avskrifter av 600-talsskrifter.

The Lindisfarne Gospels har en mycket gammal och spännande historia. Boken, som är från sent 600-tal eller tidigt 700-tal, tillverkades på Lindisfarne och har tydliga inslag av både anglosaxisk och keltisk konst. Boken glosserades kring slutet av 900-talet, och den har även en kolofon som berättar om dess tillverkningshistoria, från denna tid.

Från 970-80-tal finns exempel på skrivare som signerat flera böcker med sina initialer. Dessa hörde troligtvis till de tidigaste yrkesskrivarna, s.k. "Lay scribes". De tidigaste exempel på modern interpunktion kommer också från denna tid. Någon gång kring denna tid, sent 900-tal, började det bli vanligare med skrifter på engelska. Det rörde sig då fortfarande mestadels om enkla brukshandskrifter, men från 1000-talets mitt finns flera mycket vackra arbeten bevarade, på engelska.

Seminar 13: Old English and the Book: 11th century and 12th century survival

Föreläsare: Jane Roberts, professor emeritus i anglosaxiska vid King's College i London

Det är mycket svårt att säga precis när den anglosaxiska perioden slutade. Normandernas intåg och seger år 1066 betydde egentligen inte så mycket, utbytet mellan anglosaxarna och normanderna var omfattande sedan gammalt.

Wulster, Hutton 116 från tidigt 1100-tal är en exceptionell handskrift. Skrivaren till Wulster-handskriften har låtit bli att använda sig av nästan alla typiska anglosaxiska bokstäver. Så gott som alla "Thorn", "Eth" och "Wyn" har exempelvis ersatts med "t", "e" och "w". Det förefaller vara ett tidigt exempel på en snabbt genomförd internationalisering och uniformering av skrivtecknen; en anpassning till grannländernas skrivsätt. Någon gång vid denna tid slutar man att skriva på "Old English". Språket i Wulster-skriften är i det närmaste "Middle English". Wulster-handskriften är ett tidigt exempel på hur språket började förändras. "Old English" börjar så småningom tappa mark, vid seklets mitt skrivs ungefär en tredjedel av alla böcker på "modern" engelska, och till 1200-talet har detta blivit det dominerande. Språket förändras successivt, men enligt Jane Roberts tar den anglosaxiska eran slut redan under 1000-talet. "Old English" lever kvar något längre som glossatext, särskilt som bibelkommentarer. Det finns 27 manuskript bevarade, skrivna på "Old English", efter Slaget vid Hastings år 1066.

De nyare handskrifterna på "Middle English" och "modern" engelska är också annorlunda till utseendet. Medan tidigare handskrifter på engelska ofta är skrivna med insulär eller karolingisk-inspirerad skrift är de nyare till utseendet närmare gotisk stil och fraktur.